

Надбиська Оксана Ярославівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціально-економічних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.

УДК: 1.000.165.6+8(081)

СОЦІОГУМАНІТАРНЕ ПІЗНАННЯ ЯК ЦІННІСНО-СМИСЛОВЕ ОСВОЄННЯ І ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

В статті йдеться про необхідність задіяння в соціогуманітарному пізнанні всього наявного методологічного інструментарію багатьох гуманітарних наук; окреслюється й експлуатується інтерпретативний характер соціогуманітарного пізнання; здійснюється аналіз специфіки пізнання суб'єктом, який повинен якнайширше спиратися на методологію тих чисельних наук, які мають справу з дослідженням різних аспектів і проявів людської знакової діяльності.

Ключові слова: соціогуманітарне пізнання, методологія, епістемологічний аналіз, аксіологізація науки, соціальна практика.

СОЦІОГУМАНІТАРНОЕ ПОЗНАНИЕ КАК ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВОЕ ОСВОЕНИЕ И ВОССОЗДАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО БЫТИЯ

В статье идет речь о необходимости задействования в социогуманитарном познании всего имеющегося методологического инструментария многих гуманитарных наук; очерчивается интерпретативный характер социогуманитарного познания; осуществляется анализ специфики познания субъектом, который должен как можно шире опираться на методологию тех численных наук, которые имеют дело с исследованием разных аспектов и проявлений человеческой знаковой деятельности.

Ключевые слова: социогуманитарное познание, методология, эпистемологический анализ, аксиологизация науки, социальная практика.

SOCIO-HUMANITARIAN COGNITION AS VALUE-SEMANTIC DEVELOPMENT AND RECREATION OF HUMAN EXISTENCE

In the article deals about the necessity of involving for socialhumanitarian cognition of all present methodological tool of many humanity/pls; interpretative character of socialhumanitarian cognition is outlined and exploited; an analysis comes true of specific of cognition a subject, that must as possible wider lean against methodology of those numeral sciences that deal with research of different aspects and displays of human sign activity.

Keywords: socialhumanitarian cognition, methodology, epistemological analysis, axiology sciences, social practice.

Постановка проблеми. Надзвичайна динамічність сучасної соціальної дійсності, фундаментальний характер змін, що відбуваються як у глобальному середовищі, так і в українському перехідному суспільстві, об'єктивно призводять до необхідності розуміння потреби в становленні нового рівня наукового аналізу й осмислення дослідниками й суспільством сучасних викликів розвитку людства, формування адекватних часу світоглядних проблем, визначення цінностей та пріоритетів розвитку як окремої людини, так і соціуму в цілому.

Актуальність роботи обумовлена тим, що в ідеалі соціально-філософське знання повинно бути зорієнтоване не тільки на пояснення специфіки й характеру суспільних процесів, а й прогнозування їх подальшого розвитку та шляхів їх вирішення. На сьогодні спостерігається загальне розуміння того факту, що це завдання стоїть як ніколи гостро, оскільки становлення глобального інформаційного середовища й суперечності, що супроводжують цей процес, потребують ретельного наукового соціально-філософського осмислення на істотно новому методологічному фундаменті.

Значною частиною сучасних науковців поділяється думка про те, що увага до проблем соціогуманітарного пізнання сьогодні викликана не лише тим, що тут залишається не тільки

багато невирішених, а й навіть інколи не чітко сформульованих проблем і тим, що спостерігається відчутна тенденція до дедалі більшого поширення соціогуманітарних парадигмальних підходів на наукове пізнання взагалі. Така тенденція пов'язується, насамперед, з впливами постмодернізму на суспільну думку та наукову методологію, іншими сучасними впливовими підходами до розуміння сутності й завдань подальшого розвитку соціогуманітарного знання та його методологічного інструментарію.

Втім, наявні на сьогодні розвідки у сфері соціогуманітарних епістемологічних студій різної спрямованості «залишають бажати кращого», оскільки в них здебільшого ставляться та з'ясовуються найбільш загальні, а тому й досить абстрактні питання, наприклад, визначення ролі об'єкт - суб'єктної взаємодії в процесі пізнання, інтерпретативності характеру власне соціального знання, загальних вказівок щодо методології тощо [6, с.3]. Оскільки такі підходи не можуть бути визнані достатніми, доводиться констатувати, що епістемологічний аналіз особливостей соціальних пріоритетів за сучасних умов все ще залишається надзвичайно важливим завданням дослідження.

В даній роботі автор спирається на дослідження Макса Вебера, Теодора Адорно, Макса Горкгайма, Мартіна Хайдеггера, Мішеля Фуко, Жака Дерріда, Жоржа Батая, Жан-Франсуа Ліотара, які здійснювали радикальну деконструкцію європейської культурно-історичної традиції; на дослідження Фрідріха Ніцше, Едмунда Гусерля, Пітера Сорокіна, які вважають, що реконструкція всіх сфер суспільного буття, охоплена кризою індустріалізації, що полягає у відмові від усталених уявлень, ідеалів, цінностей і пріоритетів; на дослідження таких науковців, як Томас Кун, Пауль Фейєрабенд, Лауррі Лаудан, В'ячеслав Стьопін, Борис Юдін, Михайло Розов, Георгій Щедровицький, які неодноразово вказували на історичну мінливість ідеалів та норм самої науки як такої.

Виклад основного матеріалу дослідження. За сучасних умов під соціогуманітарним знанням прийнято розуміти весь комплекс знань про людину, про специфічно людські (антропологічні) характеристики й людиновимірні системи (соціальні структури й інститути), що стали результатом активності цих характеристик чи параметрів. Гуманітарні науки, відповідно, можуть бути визначені як діяльність, що полягає в здобутті таких знань, а гуманітарні проблеми – як такі, що є наслідком деструкції, деградації, дисгармонійного розвитку антропологічних характеристик людини, соціальних структур та інститутів. При цьому знаходить дедалі більшого розуміння той факт, що глобальні проблеми людства слід сприймати як результат зміщення ціннісних акцентів у самій науці та як наслідок зміщення ціннісних акцентів у культурі в цілому [8, с.120].

Отже, соціогуманітарне пізнання – це завжди ціннісно-смісловне освоєння і відтворення людського буття. Без розуміння сутності основних етапів історичного процесу становлення соціогуманітарного пізнання й специфіки використання кращих його надбань взагалі складно говорити про можливість якісного сучасного філософського осмислення реальної соціальної дійсності, тим більше в такому специфічному контексті як досягнення істинних системних знань у сфері гуманітарних наук щодо питань пріоритетів, їх формування в суспільній свідомості й використання в соціальній практиці.

За всього розмаїття розуміння процесу становлення теорій пізнання слід зазначити, що соціокультурні передумови виділення філософією специфіки соціогуманітарних наукових досліджень почали формуватися лише в Новий час, чому сприяли потреби розвитку техногенної цивілізації, суспільного прогресу й усвідомлення соціумом субстанції культури. Безпосередньо гуманітарне знання починало зароджуватися під впливом потреб світоглядного самовизначення людини у світі, де людина й світ осмислюються один через другого, тому гуманітарне як таке стало виконувати роль смислової основи, за допомогою якої людина може розуміти саму себе, свої можливості й власне життя.

Істотною передумовою розвитку теорії пізнання в контексті аналізу соціальної дійсності й визначення базових проблем і специфіки такого пізнання став початок стрімкого розвитку в ХІХ ст. багатьох гуманітарних наук – історії, соціології, мовознавства, мистецтвознавства, етики, естетики, права, історії релігії й культури тощо.

Одним з наслідків цього процесу стало зародження нових ідеалів і критеріїв науковості досягнутого й нового знання та підходів до встановлення їх ієрархії; зміна базису пізнавальної орієнтації, яка визначає характер питань, що ставляться у процесі пізнання буття; розвиток нових методів, прийомів і процедур для отримання відповідей на поставлені питання тощо.

Щодо специфіки сучасного стану власне процесу отримання наукового знання у сфері соціокультурної дійсності особливо турбує науковців той факт, що як у буденній свідомості, так нерідко й на рівні наукового осмислення соціальних реалій дедалі частіше нове знання має фрагментарний, структурно неорганізований характер, що само по собі призводить до випадковості відбору елементів, які включаються в суб'єктивну модель інформаційного простору індивіда й суспільства, відзначається відсутністю цілісності й системності в осмисленні сучасних соціальних реалій, характеризується світоглядною невизначеністю тощо [5, с.251]. У праці «Археологія знання» представник постструктурно-постмодерністського напрямку Мішель Фуко визначив знання як всі форми інформативності, що вкладаються в межі дискурсивного аналізу, а науку – як гранично верифіковану й систематизовану форму самобуття та саморефлексії будь-якого знання [9, с.692]. Проте деякі сучасні українські дослідники слушно вказують на те, що в умовах формування сучасного інформаційного суспільства нагальною проблемою стає сам процес взаємодії людини (також дослідника) з інформацією. Експоненціальне зростання інформації призводить до такого «навалового» її накопичення в різних мережах, що істотним чином ускладнює відбір і оброблення значущого матеріалу, а відтак циркуляція значних обсягів різної за ступенем глибини й змісту інформації часто стає не стимулом для дії (пізнання), а самоціллю, що призводить до відчуження знання [1, с.251].

Саме тому методологічною основою опрацювання значних обсягів інформації мають стати навички авторедакції дослідника – готовності самостійно вибудовувати пізнавальний процес відповідно до певних норм, переводячи його з хаотичного стану в упорядкований, долати наявний «інформаційний безлад» та «пізнавальний хаос», упорядковувати відповідні пізнавальні процеси [3, с.45-49]. Важливою умовою стає також самоконтроль, прогнозування результату та засобів його досягнення. Особливо значущими слід визнати такі загальні настанови в тих сферах соціально-гуманітарного пізнання та стосовно таких об'єктів і предметів дослідження, які розглядаються суміжними гуманітарними галузями науки, зокрема, щодо проблеми цінностей, яка останнім часом активно досліджується не тільки соціальною філософією, а й соціологією, соціальною та іншими галузями психології тощо.

Наука XXI сторіччя фактично перетворилася на найскладніший симбіоз, що включає в себе такі процеси, як навала квантово-польової, нано-біо-генно-нейро-інформаційних та інших революцій, які створюють базу для таких грандіозних науково-дослідних мегапроектів, як нанотех, біотех, генотех, нейротех, інфотех, проект штучного інтелекту тощо [5, с.3-25]. За таких умов докорінному перегляду піддаються всі аспекти наукової практики, постає нове розуміння місця наукового знання в культурі, надзвичайно загострюються проблеми етичної складової наукового виробництва тощо. Усі раніше немислимі досягнення широкого кола наук та практичної діяльності людства похитнули не лише підвалини науки як такої, а й екзистенціальні, моральні, світоглядні засади культури XX століття, поставили як найнагальніше питання про реальний пошук спільного розуміння подальших шляхів розвитку людства на основі визначених загальнолюдських цінностей і пріоритетів. Саме тому вирішення численних проблем, що постали перед сучасною цивілізацією, об'єктивно вимагає глибокого синтезу природничо-наукових, технікознавчих і гуманітарних знань, визначення проблемної осі, навколо якої має обертатися світова філософсько-гуманітарна думка [4, с.3-15].

Основною темою більшості інтелектуальних дискусій нашого часу є усвідомлення науковим товариством кризового стану методології осягнення соціокультурної реальності в межах класичних гносеологічних схем і підходів.

Доводиться погодитися з думкою інших дослідників про те, що, незважаючи на

розуміння й посилену увагу більшості науковців до аксіологічних аспектів буття людини й суспільства, аналізу змісту й сутності ціннісних орієнтацій та визначення проблеми пріоритетів, системність процесу аксіологізації власне науки тільки починає складатися за сучасних умов [7, с.15].

Сутність означеної проблеми сама по собі є багатоаспектною, але в найбільш загальному вигляді може бути пояснена й пов'язана, принаймні, з декількома важливими обставинами: по-перше, з тим, що соціальна дійсність у свідомості людини конституюється не інакше як ціннісно-смысловий універсам; по-друге, криза ціннісно-смыслового змісту гуманітарних наук, вочевидь, стає сьогодні відображенням ціннісно-смыислової кризи сучасної культури в цілому [8, с.121]. Однією з обставин, що актуалізують проблему визначення сутності змісту й процесу аксіологізації науки, є аналіз шляхів інтеграції природничо-наукового (фундаментального) та соціогуманітарного знання та використання їх комплексних досягнень у соціальній практиці. Зрозуміло, що науково-пізнавальна діяльність, як і взагалі будь-яка колективна діяльність, що має соціокультурну мотивацію, може розгортатися чи заради самої себе, тобто заради знання як самодостатньої загальнолюдської цінності, чи заради цілей, які перебувають поза пізнанням як таким. Від цього залежить вибір підходів при класифікації наукового знання та критеріїв його істинності, але слід зрозуміти, що в кожній конкретній ситуації когнітивні аспекти розвитку науки можуть переплітатися з аксіологічними та прагматичними. Тобто, незважаючи на зорієнтованість фундаментальної науки на виявлення нових, ще незведаних характеристик світу, а прикладної – на отримання безпосереднього практичного результату, все ж таки й у межах фундаментальної науки можна прийти до ефективних прагматичних розробок, а на ґрунті прикладної науки може сформуватися плацдарм для фундаментальних досліджень.

Певну надію на перспективу наукового пошуку в означеному контексті дає зростання кількості наукових розвідок за окремими аспектами аксіології науки. Так характерним для представлених у філософській літературі досліджень є охоплення досить широкого спектра напрямів осмислення цінностей науки – починаючи від пошуків ідейних витоків категорії «цінність» в історії філософії, традиційного розгляду взаємозв'язку наукової істини та цінності й до осмислення цінностей світу людини в культурі епохи постмодерну й ціннісного аспекту в межах посткласичного типу наукової раціональності [2, с.140-142].

Разом з тим, значна частина сучасних науковців дотримується підходів про те, що надзвичайно важливим аспектом методології соціогуманітарного пізнання є аксіологічний нейтралітет. В історичній ретроспективі ця позиція була представлена набором методологічних вимог у вигляді певних концептуальних «закликів», зокрема, вимогою «вистрибнути з ідеології» у Карла Маркса, «утримуватися від оцінки» – у Генріха Ріккерта, «звільнитися від оцінок» – у Макса Вебера, «відмовитися від вроджених ідей» – у Еміля Дюркгейма, «боротися із загальноприйнятими думками» – у П'єра Бурдьє. У сучасному розумінні аксіологічний нейтралітет може бути визначений як свідома відмова дослідника від власних практичних оцінок досліджуваної реальності. Відповідно до неї суб'єкт – дослідник соціогуманітарної сфери, виокремивши об'єкт і предмет свого дослідження, не повинний розглядати їх як цінності чи антицінності з точки зору певної моралі чи ідеології, а ставитися до них неупереджено, виважено, об'єктивно. Для цього йому потрібно відокремити практичну оцінку досліджуваної реальності від теоретичного визначення її належності до категорії цінностей.

Після такого розрізнення, реалізувавши ідеал негативної свободи в соціогуманітарному пізнанні, а саме принцип свободи від оцінок, доцільно акцентувати увагу на процедурі теоретичного визначення належності досліджуваної реальності до категорії цінностей в іншому термінологічному окресленні – теоретичної належності унікальних фактів до універсальних цінностей. При цьому, оскільки універсальні цінності здебільшого аналізуються в контексті таких категорій, як «ідея», «дух та інтерес епохи», «панівні думки», «колективні уявлення», «світоглядний менталітет», «культурні орієнтації» тощо, дослідник, з одного боку, повинен намагатися не видавати власний дух, особистий інтерес чи інтерес певної наукової школи за дух чи інтерес епохи, а з іншого – не допустити, щоб пануючі думки чи колективні уявлення

повністю визначали напрям і характер наукового дослідження.

Важливо також враховувати, що в логіці соціогуманітарних наук процедура теоретичного дослідження здійснюється в декілька етапів: спочатку визначаються одиничні факти як окремі фрагменти досліджуваної реальності, потім відбувається визначення їх належності до категорії універсальних цінностей, і на цій основі виокремлюється особливий об'єкт емпіричного дослідження. Тобто йдеться про застосування методологічної тріади «факт – цінність – об'єкт», що в категоріях діалектичної логіки може бути позначено як «одиничне – загальне – особливе». Такий порядок використання діалектичних категорій у цілому відповідає міркуванню за аналогією, отже, логіка соціогуманітарних наук ґрунтується не на силогістиці, а на традуктивістиці, методологічних правилах міркування за аналогією та використання аналогічної аргументації.

Важливим є розуміння того, що в будь-якій сфері соціогуманітарного знання дослідник не може ігнорувати ту обставину, що об'єкт дослідження (у найширшому контексті – суспільство) входить у зміст і структуру самого суб'єкта. Принаймні, це означає, що суб'єкт пізнання має справу з особливою реальністю – сферою об'єктивації людської свідомості, такою сферою смислів і значень, яка вимагає особливих методологічних засобів, що відсутні в арсеналі природничо-наукових досліджень. Суттєвим тут є те, що дослідження будь-яких феноменів соціальної практики здійснюється з певних ціннісних позицій, установок та інтересів самого суб'єкта соціально-гуманітарного пізнання, тобто визнання значущості ідеї «Я» «соціального суб'єкта» пізнання багатьма дослідниками вважається базовим підходом для всієї методології гуманітарного знання. Зокрема, на думку Густава Шпета, який розглядає проблему з позицій феноменології, суб'єктивне «Я» може бути визначене як соціальна «річ», яка сама себе усвідомлює й має власний зміст, предмет і значення. Відповідно до такого підходу соціальний суб'єкт пізнання визнається досить складною філософською проблемою, а не лише підставою чи передумовою досягнення гуманітарного знання як такого. Підкреслюється, що в методологічному відношенні є надзвичайно важливим розрізнити поняття емпірично-соціального суб'єкта, який є носієм певної етнічної, національної, групової психології, релігійних вірувань і традицій, конкретних метафізичних ідеалів і цінностей та ідеального соціального суб'єкта, який співвідноситься з об'єктом пізнання [10, с.35-190].

Сучасні українські науковці, розуміючи складність означеної проблеми й виходячи з цілком очевидного факту, що безпосередньо все в будь-яких соціально-гуманітарних процесах відбувається через людину та за її участі, також у пізнанні соціальної дійсності, визнають за необхідне звернути увагу на цілу низку важливих методологічних положень, які повинні бути чітко усвідомлені та свідомо запроваджені в епістемологію соціальної гуманістики. Насамперед, йдеться про специфіку пізнання суб'єктом соціальних реалій, свідком яких такий суб'єкт не є (історичні дослідження); необхідність аналізу (за наявності такої можливості) максимально широкого кола свідчень учасників певної події чи наявних об'єктивних матеріальних джерел з різноманітними оцінками очевидців; врахування такої особливості соціально-гуманітарного пізнання, як те, що, як правило, соціальні явища й процеси у своєму протіканні пов'язуються між собою складною особливою опосередковуючою ланкою – наміром, метою, задумом, а останні, як правило, матеріально не фіксуються й тому однозначній оцінці не підлягають, звідси в соціально-гуманітарному пізнанні неможливо обійтися без врахування духовної (чи ментальної) складової того, що відбувається в суспільстві, і т. ін. Враховуючи зазначене, суб'єкт соціально-гуманітарного пізнання повинен апіорі виходити з того, що в ньому не існує й не може існувати будь-яка привілейована пізнавальна позиція, але це не тільки не виключає, а навпаки передбачає усвідомлення дослідником власної наукової позиції, принаймні, хоча б усвідомлення меж і можливостей тих методологій і парадигм, які він використовує.

Висновки. Отже, у найбільш загальному контексті йдеться про необхідність задіяння в соціогуманітарному пізнанні всього наявного методологічного інструментарію багатьох гуманітарних наук – соціальної психології, когнітивної психології, когнітивної соціології, когнітивної антропології, феноменології, культурології, герменевтики, діалогічної філософії

тощо. Оскільки в аналізованій сфері пізнання найактивнішим чином використовуються різноманітні тексти, текстові свідчення й повідомлення, то суб'єкт пізнання повинен якнайширше спиратися на методологію тих чисельних наук, які мають справу з дослідженням різних аспектів і проявів людської знакової діяльності. Останнє ж само по собі призводить до того, що соціогуманітарне пізнання дослідника стає власне його людським самопізнанням, оскільки ми не можемо сприйняти будь-які повідомлення без осмислення того, як ми їх сприймаємо й розуміємо, якими є власні можливості, обмеження, завади й т. ін. Отже, будь-яке соціально-гуманітарне пізнання по суті є діалогічним, причому це діалог дослідника не лише з певним явищем соціальної дійсності, не тільки з відповідними текстуальними повідомленнями, а дослідника із самим собою, засадами власного буття, зі своєю життєвою, світоглядною, громадською та іншими позиціями. Даними положеннями також окреслюється й експлуатується інтерпретативний характер соціогуманітарного пізнання, оскільки дослідник змушений інтерпретувати події, тексти, самого себе і власний досвід. Надзвичайно важливим тут є розуміння того, що інтерпретація в даному випадку може бути виправданою лише тоді, коли вона набуде чіткого методологічного оцінювання, тобто характеру надійно здійснюваної пізнавальної процедури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляева А. Взаимодействие человека и информации : возвращение смысла [Текст] / А. Беляева // Дайджест Школа-парк. — 2005. — № 12. — С. 45-49.
2. Заглада В. Аксиологічні аспекти співвідношення фундаментального і прикладного знання [Текст] / В. Заглада // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26-27 жовт. 2007 р.). — Чернівці, 2007. — С. 140-142.
3. Лук'янець В. С. Філософія науки перед світоглядними викликами часу [Текст] / В. С. Лук'янець // Світоглядні імплікації науки. — К., 2004. — С. 3-15.
4. Лук'янець В. Фундаментальна наука і науковий світогляд у перспективі ХХІ сторіччя [Текст] / В. Лук'янець // Філософська думка. — 2006. — № 3. — С. 3-25.
5. Наумкіна О. Особистісне знання в епоху інформаційно-телекомунікаційних технологій [Текст] / О. Наумкіна // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26-27 жовт. 2007 р.). — Чернівці, 2007. — С. 251.
6. Петрушенко В. Умови, принципи та імперативи соціально-гуманітарного пізнання [Текст] / В. Петрушенко // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26-27 жовт. 2007 р.) — Чернівці, 2007. — С. 3.
7. Ратников В. К аксиологии научной рациональности [Текст] / В. Ратников, Н. Краснонос // Філософія гуманітарного знання: соціокультурні виміри: матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26-27 жовт. 2007 р.). — Чернівці, 2007. — С. 115.
8. Савостьянова М. Аксиологічний підхід до проблеми парадигмальності гуманітарних наук [Текст] / М. Савостьянова // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26-27 жовт. 2007 р.). — Чернівці, 2007. — С. 120.
9. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / [ред. В. І. Шинкарук]. — К.: Абрис, 2002. — С. 692.
10. Шпет Г. Г. Явление и смысл. Феноменология как основная наука и ее проблемы [Текст] / Г. Г. Шпет // Мысль и слово : избранные труды / Г. Г. Шпет. — М., 2005. — С. 35-190.